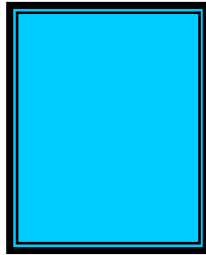

Akmyrat Gürgenli
Taryh ylmylaryň kandidaty

Milli Tarymyzyň öçmejek sahypalary

Orazmuhammet Wepaýew **SSSR KGB-siniň Türkmensähradan ogurlap getirip** **atýp öldüren ýazýjýsý**

Balykçy lakamly «Araz ibn Wefa»
(1886 – 27.10.1937)

Aramuhammet/Orazmuhammet Wepaýew Hazar ýaka Gyzylsuwda Gökleňleriň Şyhler tiresinden bir çopan maşgalasynda dünýä inýär. Onuň atasyny alamana gelenler tutup alyp gidip, Şyýhym baý diýen birine satypdyrlar, ol ömrüniň soňuna çenli baýyň gapysynda işläpdir.

Orazmuhammet atasyz kemela gelýär. Bäş ýaşyna ýetende şol töwerekde belli halyçy hasaplanýan ejesi ony medresä okuwa berýär. Ol oba okuwuny gutaryp, Buhara gidip, Ybraýym ahunyň mederesesinde okuwuny dowam etdirýär. Bu ýerde iki ýyl okandan soň Çelekenli söwdagär Seyithoja Bekiýewiň harajat kömegini bermegi netijesinde Gürjüstanyň Batumy şäherine gidýär. **Bu şäherdäki Türk konsulyňyň hemaýaty bilen asly gelip-çykyşy Türk diýen dokument alyp, şol konsulyň beren pul serişdesi bilen Ankara barýar. Türkiýede ony «Türk ojagynyň » baştutany Süphi beg gadyrly garşy alyp, oňa «Soltanlyk» mekdebine–orta bilim berýän mekdebe girmäge kömek edipdir.** Orazmuhammet ol ýerde dört ýyl okap, İstanbul uniwersitetiniň ýurdiki fakultetine okuwa girýär. Birinji jahan urşuň güýçli dowam edýän mahallary Orazmuhammet uniwersiteti tamamlýar.

Germaniýa Antanta ýurtlaryň garşysyna urş alyp barýardy. Türkiýe bolsa bu urşda Germaniýa kömek edýärdi. Oktiýabr rewolýutsyndan soň Türkler general Nury Paşanyň komandirlik edýän goşunyňy Bakuwa eltipdi. Şol döwürde Türk komandowaniýesi

O.Wepaýewe ofisserlik derejesini berip, Orta Aziýadan gelip bile okan öz deň-duşlarynyň 10 sanysy bilen bilelikdäki Bakuwdaky Türk ştabynyň/ karargähiniň ygtyýaryna iberýär. Ol ştabyň garamagynda Türküstan bölümi diýen bir bölüm bardy, ol bölüme-de kawkazly Salman Mumtaz ýolbaşçylyk edýärdi.

1918-nji ýylyň ortalarynda O.Wepaýew Türk ofisserleriniň tabşyrmagy bilen Türkmenistana ugradylýar. Oňa ýany bilen alyp gelýän gizilin haty milli hereket bilen ýakyn gatnaşyk saklap, akgwardiýaçylar hem-de inglis goşunlary bilen arkalaşykly iş alyp barýan uly wezipeli Oraz serdara, Seýitmyrat Öwezbaýewe ýa-da Hoja Geldä gowşurmalydygyny tabşyrypdyrlar. Orazmuhammet bu ýerde az wagtyň içinde umumy ýagdaý hem-de milli meýilli toparlaryň ýagdaýy bilen tanyşandan soň gizlin haty S.Öwezbaýewe gowşurmagy makul bilýär.

S.Öwezbaýew, O.Wepaýewi oňat garşy alyp, onuň gürrüni diňläp, ýene üç günden hata jogap berjegini aýdýar. Hatyň jogabynda S.Öwezbaýew özüniň we pikirdeş ýoldaşlarynyň Türkleriň teklip edýän ugruny-ýoluny makullaýandyklaryny hem-de mähriban ene toprakdan gelmişekleri çykaryp kowup, milli döwlet gurmak üçin ellerinden gelen ähli güýçleri gaýgyrmajaklaryny nygtaýar. Ol bu hatyň Oraz serdara görkezilmeli dældigini aýdyp: «O.Serdar inglisleriň guly, bu hatdan habarly bolsa meni atyp öldürmegi hiç zatça-da bilmez» diýip, Wepaýewe berk tabşyrypdyr.

1956-nji ýylda Han Ýomudyň agtygy Dessegül Ýomudskaýa O.Wepaýew barada şeýle maglumat beripdi:

«Wepaýew Türk ofisserleriniň eşiginde Çelekene gelip Nikolaý Nikolaýwiç Ýomudska Türk harbylary bilen aragatnaşykda bolup, Türkmenleriň arasynda düşündiriş işlerini geçirmegi hem-de olaryň öz ganybir musulman döwletine birikmegini gazanmagy teklip edipdi. Meniň atam teklibi kabul etmändi.»

Wepaýew Şagadama ugramaga hyýallanan mahaly Türk goşunlary Bakuwdan çykyp öz ýurtlaryna gidipdirler. Onsoň ol Gyzylsuwa baryp öz süýtdeş dogany Annamämmediň öýünde ornaşýar. Inglis goşunlary hem Zakaspini taşlap gidýärler. Akgwardiýaçylar hökümetiniň ornuna Sowet häkimligi gelýär. Täze gelen häkimiýete hatly sowatly adamlar derwaýys gerekdi. Wepaýew ilki oba mekdebinde mugallym, soňra bolsa Şagadamda halk sudy bolup işleýär, şol döwürde-de kommunistik partiýanyň agzalygyna kandidat bolýar. 1923-nji ýylda ony Aşgabat okrug sudunyň başlygy wezipesine belleýärler, aradan köp wagt geçmänkä bolsa, ony şol wezipe bilen Daşowza geçirýärler.

Wepaýew jogapkärli wezipelerde işläň hem bolsa, öz dost-ýarlarynyň arasynda-da, partiýa ýygňanklarynda-da her bir mesele babatda-da öz garaýşyny çekinmäni aýdyp bilipdir, gündelik metbugatda hem «Balkyçy» lakamy bilen çykyş edipdir.

1920-nji ýyllarda ýagny milli bölünşiňiň öň ýanynda hem-de biraz soň ýanynda Türkmenistanda diýseň asudalyk bolupdyr. Ol gyýsgajyk pursada altyn pursat diýseňem boljak. Ol pursatda dil azatlygy, erkinlik ýazylyp-ýaýrapdyr. Adamlar öz pikirlerini gypnyç etmän aýdypdylar, aýdylýan pikirler resmi pikir bilen çapraz gelse-de, süýreklenip ýörlemändir. Ýöne ol pursat uzaga çekmedi. Partiýanyň MK-i Staliniň ýolbaşçylygy astynda dowam edýän düzgüni has berkidip, wagtal-wagtal partiýanyň hataryny we jemgiýetiň gatlaklaryny «arassalamak» işine girişipdi, partiýadaky, halkyň arasyndaky, merkezdäki we ýerlerdäki oppozisiýon toparlara jeza berilýärdi. Özbaşdak pikir etmäge ukyýply adamlar ýok edilýärdi. Dowam edýän düzgüne tankyýdy dil ýetiren her bir adama milletçi ýa-da milli duşmançylyk garaýşyny ýaýradyjy, oppozisiýanyň tarapdary ýa-da rewolutsiýa garşy diýilip, ilki partiýadan çykarylyp işden kowulyp, soňundanam türmä basylýardy ýa-da uzak ýurtlara ugradylýardy...

Şol «altyn pursat» dowam edýän wagtynda O.Wepaýew hem özi bilen pikirdeş Türkmen intellegentleriniň aýdýanlaryny goldap, respublikada halka bilim bermek syýasatynyň alnyp barylşyny tankyýtlaýardy. Sebäbi respublikada açylýan Türkmen mekdepleriniň sany rus mekdepleriniň sanyndan azdy. Orta Aziýanyň okuw jaýlarynda ýerli milletlerden okaýanlaryň sany örän azdy. Bu babatda Wepaýew şeýle diýýärdi:

*«Sowetler döwletiniň häzirki gurluş ýagdaýynda Türkmenistan ösüp bilmez, sebäbi syýasy hem ykdysady meseleleriň hemmesi merkeze garaşly bolup durýar. Merkez bolsa Türkmen halkynyň göwün islegini berk gysyp çäklendirýärdi. Halk köpçüligi häzirki dowam edýän döwlet gurluşyny hem-de onuň alyp barýan syýasatyny halanok...**Sowet häkimiýetiniň Türkmenistanda häzirki wagtda dowam edýän formasy uzak wagtlap dowam edip bilmez, ol Türkmen milletçileriň aktiw çykyş etmekleriniň täsiri astynda dargap gider...**»*

O.Wepaýew yslam dinine uly hormat goýupdyr. Sebäbi ol ýaşka dini mederesede ylym alypdy. Onuň din baradaky garaýşyny tankyýt edip, Merkezi Komitetiň sekretary Halmyrat Sähetmyradow köp makala ýazdy, şonda Wepaýew «pantürkçilikde», «milletçilikde» aýplandy. Şeýle ýagdaý onuň yýzarlanmagyna alyp geldi we 1930-nji ýylda Pöwrizäniň üsti bilen Eýranyň Bujnurt şäherine we ol ýerden Türkmensähra gaçyp gitmegine mejbur etdi. Ol Bujnurtda 27 günläp türmede oturýar. Azatlyga şykandan soň «Ýaş Türküstan» jurnalynyň

wekili bilen tanyş bolup, jurnala makala ýýzyna makala ýazyp, Türkmenistanda bolup geçýän ýagdaýy paş edýär.

Hazar ýaka **Omçaly** obasynda Wepaýewiň baryp Buharada tanyş bolan görümki Nury ahun¹ diýen dosty bardy. Wepaýew haýal edmän Nury ahuna barýar. «Donuň täzesi, dostuň könesi» diýleni, Nury ahun, O.Wepaýewi gyzgyn garşy alýar we oňa hemaýat berýär. Ol bu myhmansöýer öýde bir ýyl üç aý galyp, ahunyň oglanlaryna taryhy, edebiýaty, latyn elip-bisini öwredýär. Şol döwürde Türkmenistan latyn elip-bisine geçmäge taýýarlanýardy. Wepaýew Kümüşdepede Nury ahunyň uly ogly Täçmuhammediň öýüne-de baryp, öz aýagynda durmak we Türkmenistandan aýaly Annagül bilen çagalaryny öz ýanyna almagyň ýollaryny agtarýardy.

Bir gün Kümüşdepede Täçmuhammediň öýüne baranda Türkmenistandan ýaňy bärlik geçen tanyşyny görýär. Soňra olar Astarab(häzirki Gürgen) şäherinde çayhana açýarlar. Türkmenistanyň GPU-synyň içalysy bolan bu adam ýene-de Esengulydan Astrabada iberilen doganlar Potan we Nurjan Dürliýew bilen bilelikde Wepaýewi Türkmenistna alyp gitmek barada mekirlil plan düzüp, oni Kümüşdepäniň gaýrasyndaky «Neftilje» diýen ýere alyp barýarlar we ol ýerdnem gije wagty halta salyp, Türkmenistana alyp gaçýarlar. Baran badyna tussag edilen O.Wepaýew sürgüne iberilýär we 1937-nji ýylda Seýitmyrat Öwezbaýew dagy bilen atylyp öldürilýär.

Türkmensährada O.Wepaýewe «**Molla Jäjik**» diýer ekenler. Balkanda şehit bolanlaryň hatyrasyna goşgun bu goşgusyny Türkmensährada bagşylar aýdym edip aýdypdyrlar. Kümüşdepäniň Galajyk obasynda ýaşayarka Türkmenistanyň görnükli magaryfçysy **Aşyrpur Merdeow (Nurmuhammet.Aşyrpur)** bu goşgyny ýat tutup, soňra jurnalist Aşyrberdi Kürde aýdyp beripdir:²

Araz ibn Wefa:

**Eý musulman, sen gulak sal ähli yslam halkyna,
Din üçin mortadlaryň³ garşy çykdy ýoluna,
Kapyr ähli ýygnalyp, kast etdi jan-u malyna,
Hak üçin dawa edenler, bolsun alla ýaryňyz.**

---

¹ Jafarbaylaryň Körler tiresinden bolan bu Nury ahunlaryň maşgalsynda görnükli adamlar yetişýär. 1947-njy yylda Türkmenistana sygynan belli edebiyatçy Sapar Ahally bu maşgaladandy. Olardan Köçek Yrza şanyň Türkmensähra hüjümi mahaly atylyp öldürendigini, onuň at dakylanynyň bolsa 1979-njy yylda Türkmensähranyň awtonomiya ugrundaky göreşe aktiw gatnaşandyny-da yatlamak gerek.

² Yaşlyk jurnaly.

³ Kapyr

Balkan ähli birigip, din gylyjyn galdyrdylar,
Goç ýigitler at salyp, mortadlary öldürdiler,
Ähli yslam şöwketin kapyrlara bildirdiler,
Parz üçin dawa edenler, bolsun alla ýaryňyz.

Köp ýigit kaza bolup, agla, şehitdir ol ölen,
Topulyp, algyr kimin ol Hakmyratdyr at salan,
Şiri- ýezden⁴ tek bolup hem öldi batyrlyk bilen,
Din üçin dawa edenler, bolsun alla ýaryňyz.

Gije daň wagtynda men düýşümde gördüm öldügiň,
Kapyryň ganyn döküp, ahyr hem şehit boldugyň,
Mälîk-i Ajdar kimin mortadlara at saldygyň,
Îl üçin dawa edenler, bolsun alla ýaryňyz.

Hajy Arazdyr saňa ýoldaş, at salyp kapyr ýykan,
Din üçin dawa edip, mortadlara garşy çykan,
Birnäçe zalymlaryň boýnun burup, ganyn döken,
Şeýle ýoldaşlar bilen hem bolsun alla ýaryňyz.

Köp musulman aglaşyp, asmana çykdy nalalar,
Din üçin şehit bolup, ýesir bolandyr balasy,
Adyna yslam dakyp, möwlasyn öldir kölesin,
Goç ýigitler at salyň siz, bolsun alla ýaryňyz.

Oglumyz kapyr bolup, gyýzlar haýany atdylar,
Din-i yslam ýoluny stol üçin hem satdylar,
Medresäni, metjidi mortadlara jaý etdiler,
Şol üçin dawa edenler, bolsun alla ýaryňyz.

İşbu gün matam tutup, dünýä ýüzi gan aglaýar,

---

⁴ Hezret Alynyň lakamy

Ähli yslam ýas çekip, bagryn-jigerin daglaýar,
Türkmeniň mortadlary namys satyp, keýip çaglaýar,
Zalymyň ganyn dökenler, bolsun alla ýaryňyz.

Ol Çagyl atly goýy doldy şhitler ganyna,
Külli ynsan eňreşip ýygaldy Doňra ýanyna,
Atylan gülleleriň hiç kim ýetişmez sanyna
Balasyndan aýrylanlar, bolsun alla ýaryňyz.

Ol Eziz alla kelamyn hak diýip dawa eden,
Topulyp, ganlar saçyp, maksat-myradyna ýeten,
Öldüren gazy⁵ bolup, ölse şhit herbe giden,
Din, şerigat diýip ölenler, alla bolsun ýaryňyz.

Eý, haýasyz işpion, diniň satansyň pul diýip,
Beýle sen haýyn watansyz il-halkyndan doýup,
Baş bolup, yslam gyrdyrdyň, neneň sen göz gyýyp,
Haýyna garşy çykanlar, bolsun alla ýaryňyz.

Bomba patlap, çañ tutup, gopdy beýik bir zelzele,
Maýa-köşek bozlaşyp, asmana çykdy welwele,
Mäleşip owlak-guzy arşa ýetendir gulgula⁶,
Toplara göwsün gerenler, bolsun alla ýaryňyz.

Ol aýal oglan-uşak duşmany suwsap bardylar,
Aglaşyp jebir-u sütem kapyr golundan gördüler,
Toplaýyp goýun kimin gyzygyn howada sürdüler,
Delmuryyp suwsap ölenler, bolsun alla ýaryňyz.

Garşylaşdy ol goçaklar, atlanyp göwsün gerip,
Köp ýigit şhit bolandyr, aldanyp özi baryp,
Ol ýetimler aglaşar, ýalňyz hudaýa ýalbaryp,

---

⁵ Yslam yolundaky söweşiji

⁶ peryat

**İňreşip ahlar çekenler, bolsun alla ýaryňyz.
Ol Bekeş ogly at saldy arslan dek bolup,
Tä kyýamat at goýandyr, özi armansyz ölüp,
Ähli gyrgyz jem bolup, namys çekendir öç alyp,
Hem Enes hem Bektemir, bolsun alla ýaryňyz.**

**Jar çekildi äleme, yslam üçin toý tutdular,
Segredip atlar çapyp maksat-myrada ýetdiler,
Ol gazak-gyrgyz, ýomut namys edip harp⁷ ýetdiler,
Pürküzip ganlar dökenler, bolsun alla ýaryňyz.**

**Eý, hudaýa! «lem ýezel»⁸ yslamy etmäwer zelil,
Aglaşan mazlumlara sen rehim kylgyl, eý Jelil,
Ymmatynyň şefigydır⁹ hem Muhammet, ol Halyl,
Enbiýalar¹⁰ hem weýanlar, bolsun alla ýaryňyz.**

**Balasyndan aýrylan aglar, Araz ibni-Wepa,
Milletim diýip dalaşyp men, çekmişem jebr-u jefa,
Ol watandan aýra düşdüm, görmedim zuwk-u safa,
Eý musulman Türkmen ähli, bolsun alla ýaryňyz.**

---

⁷ Söweş

⁸ Ölümsiz alla

⁹ Bagyşlayjy, Muhammet pygamberiň lakamy

¹⁰ Pigamberler

